

Uniwersytet Radomski im. Kazimierza Pułaskiego

ANDRZEJ PYTLAK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1049-8020>

a.pytlak@urad.edu.pl

Ludność greckokatolicka wsi Tokary (gmina Turobin) w XVIII i XIX wieku

The Greek Catholic Population of the Village of Tokary (Turobin Commune)
in the 18th and 19th Centuries

ABSTRAKT

W artykule przedstawiono dzieje społeczności greckokatolickiej (unickiej) żyjącej we wsi Tokary (położonej w kluczu turobińskim Ordynacji Zamojskiej) w latach 1779–1875. Unicy przybyli z sąsiedniego Otracza i zasiedlili Tokary razem z ludnością rzymskokatolicką (pochodzącą m.in. z Chrzanowa). Obie grupy żyły zgodnie, czego wyrazem były liczne małżeństwa mieszane, zawierane w parafiach greckokatolickich w Otraczu i Tarnawie oraz w parafiach łacińskich w Turobinie i Goraju. Przez długi czas unicy z Tokar zachowywali obrządek grecki – dopiero w latach 50. i 60. XIX wieku niektórzy z nich zmienili ryt na łaciński. Likwidacja Kościoła greckokatolickiego w Królestwie Polskim (1875) oznaczała koniec społeczności unickiej w Tokarach. Miejscowi grekokatolicy przyjęli obowiązkowo prawosławie. Wielu z nich jednak sprzeciwiało się tej przymusowej konwersji i później przeszło na rzymski katolicyzm.

Słowa kluczowe: Ordynacja Zamojska; Kościół greckokatolicki; Kościół rzymskokatolicki; prawosławie; parafia; obrządek; łatinizacja

WSTĘP

Wieś Tokary, założoną w ostatniej ćwierci XVIII wieku i do połowy lat 60. XIX wieku należącą do klucza turobińskiego Ordynacji Zamojskiej, zamieszkiwały dwie grupy ludności: Polacy obrządku rzymskokatolickiego oraz Rusini obrządku greckokatolickiego. Ich długie, pokojowe współistnienie przerwała likwidacja Kościoła unickiego w Królestwie Polskim, sfinalizowana przez władze rosyjskie w 1875 roku. Grekokatolicy z Tokar przyjęli wtedy przymusowo prawosławie.

Ukaz carski z 1905 roku przywrócił im prawo do swobodnego wyboru wyznania, lecz nie wskrzesił struktur Kościoła greckokatolickiego. Część byłych unitów z Tokar wybrała wiarę rzymskokatolicką, część zaś została przy prawosławiu.

Celem artykułu jest przedstawienie zarysu historii ludności greckokatolickiej w Tokarach w latach 1779–1875, tj. od założenia wsi aż do likwidacji unii brzeskiej w Królestwie Polskim. Ukazano kolejno: początki miejscowej społeczności unickiej (1779–1810), jej rozwój i stosunki z ludnością rzymskokatolicką (1810–1845), kryzys i przymusową konwersję na prawosławie (1845–1875).

Najdawniejsze dzieje Tokar i ich ludności greckokatolickiej nie były jeszcze przedmiotem szczegółowego opracowania historiograficznego¹. Niniejsze opracowanie opiera się głównie na materiałach archiwalnych. Wykorzystano m.in. źródła z Archiwum Archidiecezjalnego Lubelskiego, Archiwum Diecezjalnego w Zamościu, Archiwum Państwowego w Lublinie, Archiwum Państwowego w Zamościu.

POCZĄTKI SPOŁECZNOŚCI UNICKIEJ W TOKARACH (1779–1810)

Historia Tokar sięga 1779 roku, gdy zarząd Ordynacji Zamojskiej podjął decyzję o wykarczowaniu południowo-zachodnich krańców lasu turobińskiego i przeznaczaniu ich pod uprawę zbóż². Na obszarze rozległego karczowiska (majdanu),

¹ Genezę i rozwój Tokar w XVIII i XIX wieku przedstawił skrótowo R. Tokarczyk, *Dzieje roztoczańskiej wsi Grudki*, Lublin 1992 (wyd. 2, *Gródki. Dzieje wsi roztoczańskiej*, Lublin 2000); idem, *Turobin. Dzieje miejscowości*, Lublin 2002. Bogatsza jest literatura dotycząca historii wsi sąsiadujących z Tokarami: Chrzanowa i Otrocza. Zob. m.in. Z. Baranowski, *Rys historyczny miejscowości powiatu janowskiego*, Lublin–Stalowa Wola 2001; idem, *Zarys dziejów Chrzanowa*, „Janowskie Korzenie. Pismo Regionalne Ziemi Janowskiej” 2004, nr 2; idem, *Zarys dziejów parafii w Otroczu*, „Janowskie Korzenie. Pismo Regionalne Ziemi Janowskiej” 2004, nr 3.

² Biblioteka Narodowa, Biblioteka Ordynacji Zamojskiej [dalej: BOZ], Opisanie statystyczno-historyczne Dóbr Ordynacji Zamojskiej przez Mikołaja Stworzyńskiego archiwistę 1834 roku, sygn. rps BOZ 1815, s. 366. Opisując genezę i położenie Tokar, Stworzyński odwołał się do inwentarza klucza turobińskiego z 1780 roku. Niestety, źródło to nie zachowało się do naszych czasów. Dokładną datę założenia wsi można jednak ustalić w oparciu o wpisy do księgi chrztów kościoła w Turobinie. Zob. Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie [dalej: AAL], Parafia Rzymskokatolicka w Turobinie [dalej: RzTur], Liber baptisatorum 1752–1785, sygn. 3, s. 284. Pierwsze chrzty dzieci urodzonych w Tokarach zanotowano wczesną jesienią 1779 roku (Michał Świder, syn Jana i Katarzyny, ochrzczony 28 września; Jadwiga Witkowska, córka Macieja i Elżbiety, ochrzczona 3 października). Rodziców tych dzieci nazwano przybyszami (*advenae*) i nie podano miejsca ich zamieszkania, ale późniejsze metryki potwierdzają, że byli osadnikami z Majdanu (tak początkowo nazywano Tokary). W 1780 roku zarejestrowano już chrzty trojga dzieci urodzonych w Majdanie (Antoni Dukański, syn Błażeja i Agnieszki, ochrzczony 14 czerwca; Mateusz Żywot, syn Bartłomieja i Marianny, ochrzczony 10 września; Elżbieta Zyśko, córka Franciszka i Agnieszki, ochrzczona 13 listopada). *Ibidem*, s. 291, 293. W tej samej księdze, pod datą 9 marca 1772 roku, zanotowano także chrzest Grzegorza Wilka, syna Krzysztofa i Anny z Piędziów „de villa Tokary” (sic!). *Ibidem*, s. 211. Charakter pisma zdradza późniejsze pochodzenie tej metryki (prawdopodobnie dopisano ją w 1828 roku, gdy wspomniany Grzegorz Wilk zawarł drugie małżeństwo z Katarzyną Wołoszyn).

położonego 10 km na zachód od Turobina, powstała stopniowo wieś, zasiedlona przez chłopów sprowadzonych z okolicznych włości ordynackich³. Na jej wschodnim krańcu uruchomiono małą manufakturę drewna i potażnię. Pierwsze nazwy miejscowości i okolicy odzwierciedlały jej rolniczy i zarazem przemysłowo-leśny charakter. Były to m.in.: Majdan, Majdan Kocierby, Majdan Ruski, Majdan Tokarski, Majdan Tokarzyska, Olendry, czyli Szopy Turobińskie, Szopy Majdanu Turobińskiego, Szopy Potarniowe, Szopy Potażne⁴. Zwięzła nazwa Tokary pojawiła się już w źródłach z lat 1780–1781⁵, ale dopiero w latach 90. XVIII wieku zastąpiła inne określenia.

Lokacja Tokar była ciekawym eksperymentem demograficznym i kulturowym. Zarząd ordynacji zaludnił wieś dwiema grupami chłopów, równymi pod względem ilościowym, ale różniącymi się pod względem etnicznym i religijnym (liturgicznym). Pierwszą grupę stanowili polscy osadnicy wyznania katolickiego obrządku łacińskiego, a drugą – częściowo spolonizowani Rusini wyznania katolickiego obrządku greckiego (unicy).

Najwięcej łacinników przybyło do Tokar ze wsi i folwarków położonych w kluczach gorajskim (Chrzanów Ordynacki, Goraj Folwarki, Łada) i batorskim (Batorz, Zdziłowice). Przed migracją należeli oni do parafii pw. św. Bartłomieja w Goraju i parafii pw. św. Stanisława w Batorzu. Po osiedleniu się w Tokarach zostali parafianami kościoła pw. św. Dominika w Turobinie⁶.

Z kolei najwięcej grekokatolików przybyło do Tokar z Otracza – dużej wsi w kluczu batorskim, założonej jeszcze w połowie XVI wieku przez ruskich osadników wyznania prawosławnego (po synodzie brzeskim w 1596 roku Otrocz stał się parafią unicką)⁷.

³ W tym samym czasie i w podobnej odległości od Turobina (tylko bardziej na południowy zachód od miasta) powstała na bazie majdanu inna wieś ordynacka – Grudki. Zob. R. Tokarczyk, *Dzieje...*, s. 70–75.

⁴ AAL, RzTur, Liber baptisatorum 1752–1785, s. 291–358; Liber baptisatorum 1785–1797, sygn. 4, k. 1–62v. Zob. także: R. Tokarczyk, *Dzieje...*, s. 63, 70.

⁵ Archiwum Diecezjalne w Zamościu [dalej: ADZ], Parafia Rzymskokatolicka w Goraju [dalej: RzGor], Liber baptisatorum 1772–1795, sygn. V 8, s. 86 (metryka chrztu Marcina Kondrata, syna Tomasza i Reginy z Chudziaków, z 13 października 1780 roku) oraz 97 (metryka chrztu Rozalii Fiut, córki Jana i Marianny z Kozłów, z 29 sierpnia 1781 roku).

⁶ Zachowane księgi metrykalne z trzech parafii łacińskich (Batorz, Goraj, Turobin) pozwalają zidentyfikować wielu uczestników tej migracji. W latach 80. XVIII wieku przybyli do Tokar: z Chrzanowa – Paweł Stadnicki (1740 – po 1801), Antoni Biernat (1754–1814), Andrzej Styk (1757–1819), Jan Gąbka (1757–1826), Błażej Jarosz (1759–1819), Mateusz Zdybel (1759–1822); z Goraja – Wawrzyniec Goszczyński (około 1755 – po 1801); z Łady – Tomasz Kondrat (1752–1809), późniejszy wójt Tokar; z Batorza – Walenty Pastucha (1758–1815); ze Zdziłowic – Franciszek Zyśko (1748–1787). Na początku lat 90. do grupki pionierów dołączyli kolejni osadnicy z Chrzanowa, m.in.: Maciej Styk (1762–1825), młodszy brat Andrzeja; Wincenty Dubiel (1764–1819); Andrzej Łagód (1767–1811).

⁷ Z. Baranowski, *Zarys dziejów parafii...*, s. 66.

Pochodzenie grekokatolików w Tokarach można potwierdzić, porównując dwa najstarsze zachowane inwentarze wsi – z 1799 i 1801 roku⁸ – z dziesięcioma spisami i rewizjami Otracza z lat 1773–1796⁹. Okazuje się, że zdecydowana większość unickich gospodarzy mieszkających w Tokarach na przełomie XVIII i XIX wieku nosiła nazwiska, które wcześniej występowały powszechnie w Otroczcu (zob. tabela 1). Jeszcze mocniejszym dowodem otrockiej proveniencji tokarskich grekokatolików jest inwentarz Stawiec i okolic z 1799 roku. Wzmiankuje on kilkoro unitów z Tokar, którzy pod koniec XVIII wieku użytkowali ziemię w Otroczcu, z całą pewnością odziedziczoną po przodkach¹⁰.

Tabela 1. Włościanie obrządku grekokatolickiego w Tokarach w latach 1799–1801

Lp.	Imię i nazwisko gospodarza		Numer gospodarstwa	Występowanie nazwiska w Otroczcu w latach 1773–1796
	1799	1801		
1	Adam Garbarz	Adam Garbacz	1	TAK
2	Hawryło Moczybroda	Hawryło Moczybroda	2	TAK
3	Michał Niedbała	Michał Niedbała	3	TAK
4	Stefan Niedbała	Stefan Niedbała	5	TAK
5	Jacek Garbarz	Jacek Garbacz	6	TAK
6	Oleszko Fiedorczyk	Oleszko Fiedorczyk	7	TAK
7	Oleszko Garbacz	Oleszko Garbacz	8	TAK
8	Stefan Jus	Stefan Juś	9	TAK
9	Stefan Szuba	Stefan Szuba	10	TAK
10	Jurko Szuba	Jurko Szuba	11	TAK
11	Oleszko Paraszko	Oleszko Paraszko	13	NIE
12	Wasył Martyna	Wasył Martyna	14	TAK
13	Wasył Giergiel	Wasył Giergiel	15	TAK

⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzynca [dalej: AOZ], Inwentarz wsi Guzówki z przyległościami 1799 roku spisany, sygn. 261, k. 13v–15, 29v; Inwentarz wsi Maydanu Tokary w roku 1801 spisany, sygn. 2566, k. 1–5.

⁹ APL, AOZ, Inwentarz klucza batorskiego z powinnościami poddanych, spisany i zweryfikowany w 1773 roku, sygn. 195, s. 39–45; Inwentarz klucza batorskiego z roku 1779, sygn. 196, s. 47–55, 113–121; Rewizya w kluczu batorskim w roku 1781 uczyniona, sygn. 1334, s. 31–37; Rewizya pól w kluczu batorskim w roku 1782 uczyniona, sygn. 1335, s. 31–37; Rewizya pól w kluczu batorskim w roku 1783 uczyniona, sygn. 1336, s. 34–42; Rewizya klucza batorskiego w roku 1784 uczyniona, sygn. 1337, s. 36–43; Rewizya klucza batorskiego w roku 1785 uczyniona, sygn. 1338, s. 35–42; Rewizya klucza batorskiego w roku 1786 uczyniona, sygn. 1339, s. 38–48; Rewizya batorska roku 1789, sygn. 1340, s. 34–40; Rewizya klucza batorskiego w roku 1796 spisana, sygn. 1341, s. 32–38.

¹⁰ APL, AOZ, Inwentarz wsi Stawiec z przyległościami 1799 roku spisany, sygn. 518, k. 17 i 44. Mieszkańcy Tokar użytkujący grunty sznurowe Otracza: Stefan Czyż, Jurko Garbacz, Wasyl Moczybroda, Fedko/Fetko Mruz, Wasylowa Mruzowa, Hryc Szuba.

14	Krzych Taras	Krzych Taras	16	TAK
15	Jan Fiedorczyk	Jan Fiedorczyk	17	TAK
16	Ignacy Martyna	Stefan Mróz	18	TAK
17	Wasył Jurkowicz	Wasył Jurkowicz	20	TAK
18	Fiedko Mroz	Fieytko Mróz	21	TAK
19	[Antoni Goszynski]*	Jacek Frączkiewicz	22	TAK
20	Łukasz Włodarczyk	Łukasz Włodarczyk	23	TAK
21	Jurko Kłębek	Jurko Kłębek	24	NIE
22	Stefan Czyś	Stefan Czyż	26	TAK
23	Jozef Taras	Józef Taras	29	TAK
24	Jacek Sokoł	Jacek Sokoł	47	NIE
25	Kazmierz Czerpak	Kazimierz Czerpak	55	NIE

* Właściwie Antoni Goszczyński (1768–1811), łacinnik. Zob. akt zgonu Antoniego Godziszsa (sic!): Archiwum Państwowe w Zamościu [dalej: APZ], Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Turobinie [dalej: RzTur], seria 1, sygn. 35, s. 17, akt 78. Zob. także przypis 16.

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł wymienionych w przypisach 8 i 9.

Wspomniane inwentarze z przełomu XVIII i XIX wieku, a także późniejsze źródła ordynackie¹¹ pozwalają zorientować się w geografii Tokar oraz określić, gdzie dokładnie żyli unicy. Zdecydowana większość grekokatolików (zob. tabela 1, gospodarstwa nr 1–3, 5–11, 13–18, 20–24, 26) mieszkała w zachodniej części wsi (od strony Otracza). Tylko trzy rodziny unickie – Tarasowie, Sokołowie i Czerpakowie (gospodarstwa nr 29, 47, 55) – mieszkały w części wschodniej, zdominowanej przez łacinników (od strony Huty Turobińskiej)¹².

Sprawozdanie z wizytacji cerkwi grekokatolickiej pw. Świętej Trójcy w Otrczu z 1793 roku¹³ potwierdza, że unicy z Tokar należeli do tej parafii. Źródło podaje łączną liczbę *paenitentes* z obu wsi – 521 osób¹⁴. Trudno określić, jaki udział w tej liczbie mieli wierni z Tokar. Równie trudno ustalić, jaki był udział greko-

¹¹ Zob. zwłaszcza: APL, AOZ, Akt wyprowadzenia intraty z dóbr Turobina z roku 1821, sygn. 3625, k. 33–42v; Plan sytuacyjny gruntów wsi Tokar (...) w dniach miesiąca marca 1840 roku przerysowany, seria 7.4.2, sygn. 392. Plan zawiera wiele późniejszych adnotacji, m.in. nazwiska włóścian i numery gospodarstw występujące w tabeli prestacyjnej z 1846 roku i tabelach likwidacyjnych z lat 1865–1866. Zob. przypisy 33, 48–49.

¹² Granicą między zachodnią (unicką) a wschodnią (łacińską) częścią Tokar był szeroki wykop polny, biegnący między gospodarstwami nr 27 i 28, zmierzający na północ, w stronę Tarnawy. Akt intraty z dóbr Turobina z 1821 roku (APL, AOZ, sygn. 3625, k. 36v) wskazuje, że w tym czasie jeszcze jeden grekokatolik (Kasjan Czyż) zamierzał pobudować się we wschodniej części Tokar (na jej zachodnim krańcu).

¹³ APL, Chełmski Konsystorz Grekokatolicki [dalej: ChKGr], Wizyta jeneralna dekanatów krasnostawskiego i lubelskiego [także chełmskiego i dubienieckiego] w roku 1793 odprawiona, sygn. 135, k. 347–349.

¹⁴ *Ibidem*, k. 348v: „W Otrczu z Maydanem sposobnych do spowiedzi 521”.

katolików w ogólnej liczbie mieszkańców wsi¹⁵. We wczesnym okresie historii Tokar społeczność unicka była zapewne równie liczna jak łaćńska. Co prawda liczba włościan grekokatolików stanowiła mniej niż połowę ogólnej liczby gospodarzy (25 z 59 według spisu z 1801 roku). Trzeba jednak pamiętać, że inwentarze ordynackie pomijały bardzo młodych rolników, parobków i kobiety, których było więcej po stronie unickiej niż po stronie łaćńskiej. Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Turobinie potwierdzają, że około 1800 roku wielu tokarzan obrządku łaćńskiego posiadało żony grekokatoliczki¹⁶. Z kolei małżeństw unitów z łaćniczkami było wtedy jeszcze niewiele¹⁷. Obecność dużej liczby grekokatolików we wczesnych Tokarach potwierdza także jedna z pierwszych nazw miejscowości – Majdan Ruski.

UNICI TOKARSCY W ŚWIETLE AKT STANU CYWILNEGO PARAFII W TARNAWIE, TUROBINIE I GORAJU (1810–1845)

Na przełomie XVIII i XIX wieku zmieniono przynależność parafialną grekokatolików z Tokar. Odłączono ich od Otroczka i przyłączono do parafii unickiej pw. św. Jana Chryzostoma w Tarnawie. Źródła nie wskazują dokładnej daty tej zmiany ani nie wyjaśniają jej przyczyn. Prawdopodobnie chodziło o wzmocnienie liczebności niewielkiej parochii tarnawskiej¹⁸. Istotną rolę mógł odgrywać także czynnik ekonomiczny – cerkiew otrocka chciała pozbyć się unitów z Tokar,

¹⁵ Pierwsze dane dotyczące liczby mieszkańców Tokar pochodzą dopiero z 1799 roku, gdy wieś znajdowała się w zaborze austriackim. Mieszkało w niej wówczas 358 osób. Zob. APL, AOZ, Tabella statystyczna części Ordynacji w kraju polskim leżącej, sygn. 1714, k. 1–4. Niejednoznaczne są dane z epoki Księstwa Warszawskiego. Zob. APL, AOZ, Wiadomość do podatku czopowego wiejskiego [1]812 roku, sygn. 3723, s. 49 („Tokary | Ilość dusz 369”) oraz 164 („w Tokarach | Ilość dusz 337”). Być może druga statystyka uwzględnia stratę poniesioną przez wieś na skutek epidemii tyfusu. W okresie Królestwa Polskiego (dokładnie w 1827 roku) w Tokarach mieszkało 326 osób. Zob. *Tabela miast, wsi, osad Królestwa Polskiego, z wyrażeniem ich położenia i ludności, alfabetycznie ułożona w biurze Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji*, t. II: M–Z, Warszawa 1827, s. 235.

¹⁶ Sebastian Mazurek (gospodarz nr 19 według inwentarza z 1799 roku) – żona Magdalena Marczak; Antoni Goszczyński (gospodarz nr 22) – pierwsza żona Helena Kulak; Józef Biały/Białek (gospodarz nr 25) – żona Marianna Wrona; Wawrzyniec Goszczyński (gospodarz nr 27) – pierwsza żona Katarzyna Juś, druga żona Ksenia Garbacz; Andrzej Styk (gospodarz nr 45) – żona Anna Liwak.

¹⁷ Małżeństwo Stefana (Szczepana) Jusia z Katarzyną Goszczyńską było prawdopodobnie jedynym związkiem tego rodzaju. Źródła potwierdzające istnienie tego małżeństwa są nieliczne i pełne sprzeczności. Por. AAL, RzTur, Liber baptisatorum 1785–1797, k. 15v (metryka chrztu Ignacego Gozczyńskiego z 28 grudnia 1786 roku); APL, Akta Stanu Cywilnego Parafii Grekokatolickiej w Tarnawie [dalej: GrTar], sygn. 5, s. 2, akt 4 (akt zgonu Szczepana Jusia z 23 listopada 1811 roku); sygn. 7, s. 2–4, akt 2 (akt małżeństwa Ignacego Jusia z Justyną Giergiel z 18 lutego 1812 roku).

¹⁸ *Terminus ante quem* opisanej zmiany i jedną z jej możliwych przyczyn można ustalić dzięki sprawozdaniu z wizytacji parafii grekokatolickiej w Tarnawie ze stycznia 1805 roku. Zob. APL, ChKGr, [Inwentarze i wizytacje pojedynczych cerkwi w różnych dekanatach i dekanatów], sygn. 137, k. 295: „Wsie do tej parochii należą: Tarnawka [sic!] i Majdan. Dusz do spowiedzi sposobnych 200”.

ponieważ nie przynosili jej żadnego profitu (ludność wsi była zwolniona z obowiązków płacenia dziesięciny i innych danin kościelnych)¹⁹.

Akta stanu cywilnego parafii greckokatolickiej w Tarnawie z lat 1810–1845 dają szeroki wgląd w historię społeczności unickiej w Tokarach. Umożliwiają rekonstrukcję genealogii większości rodzin greckokatolickich mieszkających w tej wsi od końca XVIII wieku. Pozwalają również śledzić ruch naturalny i wędrowną ludność unickiej w Tokarach i okolicy w pierwszych dekadach XIX wieku, a zwłaszcza ustalić personalia i pochodzenie grekokatolików, którzy przybyli w tym czasie do Tokar i założyli nowe rodziny. Byli to m.in.: Daniel Baran, Jan Daniłko, Mikołaj Komenda, Jan Panaszczyk i Aleksander Wrona z Otracza oraz Eliasz Typiński z Tarnawy²⁰.

Niestety, akta stanu cywilnego z Tarnawy nie rejestrują całego ruchu ludności unickiej w Tokarach. Wiele rodzin (np. Garbaczowie, Jusiowie, Martynowie, Szubowie) jest słabo reprezentowanych w tym zespole²¹. Inne nazwiska (np. Czerpakowie, Czyżowie, Mrozowie, Niedbałowie, Tarasowie) mają bogatą ewidencję, ale z pewnością niekompletną²².

Zarówno akta stanu cywilnego parafii greckokatolickiej w Tarnawie, jak i współczesne im rejestry parafii rzymskokatolickiej w Turobinie potwierdzają zgodne, wręcz symbiotyczne współzycie unitów i łacinników w Tokarach. Grekokatolicy byli rodzicami chrzestnymi i świadkami chrztów wielu dzieci z rodzin rzymskokatolickich. Często poświadczali także zgony łacinników (nieco rzadziej ich małżeństwa). Z kolei rzymscy katolicy regularnie uczestniczyli w chrztach, ślubach i pogrzebach celebrowanych w świątyni unickiej²³.

Wyrazem pokojowej koegzystencji grekokatolików i łacinników w Tokarach, jak również czynnikiem ją wspierającym był wzrost liczby małżeństw mieszanych. Akta stanu cywilnego z Tarnawy, Turobina i Goraja informują (bezpo-

¹⁹ APL, AOZ, sygn. 3625, k. 32: „[Włościanie Tokar] kościołowi nie płacą ani dają”.

²⁰ Zob. np. APL, GrTar, sygn. 5, s. 1, akt 1 (akt zgonu Jana Danił[k]a, syna Jana i Anny z Tarasów, z 15 marca 1811 roku); sygn. 6, s. 5, akt 10 (akt urodzenia Andrzeja Wrony, syna Aleksandra i Anny z Garbaczów, z 30 listopada 1812 roku).

²¹ Prawdopodobnie rodziny te uczęszczały nadal do cerkwi w Otraczu i były rejestrowane w tamtejszych aktach.

²² O tym, że księgi stanu cywilnego parafii w Tarnawie nie zawierają kompletnej informacji o ruchu naturalnym ludności, można przekonać się, porównując je ze statystykami Chełmskiego Konsystorza Greckokatolickiego (liczba aktów zapisanych w księgach jest z reguły niższa niż liczba urodzeń, małżeństw i zgonów podana w statystykach). Zob. P. Rachwał, *Unici na Lubelszczyźnie w XIX wieku. Studium źródłoznawczo-demograficzne*, Lublin 2017, s. 354.

²³ Unita Paweł Czerpak (około 1783–1854) był częstym świadkiem rzymskokatolickich uroczystości i obrzędów. Jego nazwisko występuje w blisko 50 aktach stanu cywilnego parafii w Turobinie. Drugą żoną Czerpaka była łacinniczka Zofia z Urbałów (zob. tabela 2). Z kolei dwaj rzymscy katolicy – Paweł Styk (1784–1843) i Tomasz Białek (1785–1847) – często brali udział w uroczystościach w cerkwi unickiej w Tarnawie. Obaj byli żonaci z grekokatoliczkami, Białek nawet dwukrotnie (zob. tabela 3).

średnio lub pośrednio)²⁴ o ponad 40 ślubach zawartych przez tokarskich unitów i rzymskich katolików obojga płci w latach 1815–1845. Co istotne, małżeństw grekokatolików z łacinniczkami (zob. tabela 2) było prawie tyle samo co małżeństw rzymskich katolików z unitkami (zob. tabela 3).

Tabela 2. Śluby mężczyzn obrządku grekokatolickiego z Tokar i okolic z kobietami obrządku rzymskokatolickiego z Tokar i okolic w latach 1815–1845

Lp.	Imię i nazwisko męża	Imię i nazwisko żony	Rok	Parafia	Ryt	Akt
1	Jan Gospodarek	Marianna Banaszek	1815	Turobin	RZ	69
2	Kasjan Czyż	Łucja Pąg	1816	Tarnawa	GR	3
3	Jacek Czyż	Marianna Białek*	1822	Turobin	RZ	14
4	Mikołaj Niedbała	Teresa Białek**	1824	Tarnawa	GR	6
5	Józef Mróz	Wiktoria Gąbka	1826	Goraj	RZ	45
6	Maciej Niedbała	Cecylia Pierzyniak	1826	Goraj	RZ	46
7	Jan Moczybroda	Katarzyna Gil	1827	Turobin	RZ	61
8	Adam Mróz	Petronela Dziura	1828	Tarnawa	GR	1
9	Aleksander Mróz	Elżbieta Kolano	1829	Turobin	RZ	39
10	Tomasz Niedbała	Agata Sulowska	1829	Tarnawa	GR	2
11	Aleksander Fedorczyk	Zofia Chlebuś	1832	Turobin	RZ	104
12	Józef Czyż	Helena Lenart	1833	Turobin	RZ	32
13	Jan Niedbała	Agnieszka Chmielewska	1833	Tarnawa	GR	2
14	Aleksander Daniłko	Anna Skowrońska	1834	Tarnawa	GR	2
15	Franciszek Kuźma	Rozalia Baran	1834	Turobin	RZ	53
16	Jan Czerpak	Małgorzata Stadnicka	1837	Turobin	RZ	26
17	Michał Niedbała	Katarzyna Makusz ze Zdybłów	1837	Turobin	RZ	61
18	Michał Łukasz Taras	Marianna Mazurek***	1840	Tarnawa	GR	2
19	Paweł Czerpak	Zofia Kłodnicka z Urbalów	1842	Turobin	RZ	32
20	Tomasz Godziszewski	Katarzyna Kryk	1844	Turobin	RZ	12

Uwaga: pola cieniowane oznaczają osoby pochodzące z Tokar.

* Córka Józefa Białka (rzymskiego katolika) i Marianny Wrony (grekokatoliczki). Ochrzczona w 1804 roku w obrządku łacińskim. Zob. AAL, RzTur, [Liber natorum, copulatorum et mortuorum 1797–1809] Wieś Tokary, sygn. 14, s. 12.

** Córka Józefa Białka i Marianny Wrony. Ochrzczona w 1806 roku w obrządku łacińskim. Zob. AAL, RzTur, [Liber natorum, copulatorum et mortuorum 1797–1809] Wieś Tokary, sygn. 14, s. 14.

*** Córka Pawła Mazurka (rzymskiego katolika) i Teodory Jurkiewicz (grekokatoliczki). Ochrzczona w 1823 roku w obrządku łacińskim. Zob. APZ, RzTur, seria 1, sygn. 14, s. 22, akt 65.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ADZ RzGor, APL GrTar, APZ RzTur.

²⁴ Niestety, nie zachowały się akta stanu cywilnego parafii grekokatolickiej w Otroczcu. Pośrednio – w oparciu o metrykalia parafii rzymskokatolickiej w Turobinie – można zidentyfikować kilka ślubów, których udzielono w Otroczcu mieszkańcom Tokar (zob. tabela 3). Takich ślubów było z pewnością więcej, ale zachowane źródła nie pozwalają ich zrekonstruować.

Tabela 3. Śluby mężczyzn obrządku rzymskokatolickiego z Tokar i okolic z kobietami obrządku greckokatolickiego z Tokar i okolic w latach 1815–1845

Lp.	Imię i nazwisko męża	Imię i nazwisko żony	Rok	Parafia	Ryt	Akt
1	Paweł Mazurek	Teodora Jurkiewicz	1815	Otrocz	GR	–
2	Józef Bochniak	Łucja Sokół	1815	Tarnawa	GR	–
3	Tomasz Białek	Anastazja Moczybroda	1815	Otrocz	GR	–
4	Paweł Styk	Ewa Kuźma	1817	Tarnawa	GR	–
5	Maciej Łaszek	Katarzyna Mróz	1819	Tarnawa	GR	6
6	Wawrzyniec Płaza	Antonina Kaszowska	1822	Otrocz	GR	–
7	Wawrzyniec Płaza	Eudokia Marczak	1825	Otrocz	GR	–
8	Tomasz Białek	Anastazja Wrona	1826	Otrocz	GR	–
9	Walenty Wlizło	Helena Włodarczyk z Mrozów	1827	Tarnawa	GR	2
10	Mikołaj Goszczyński	Katarzyna Mróz	1829	Tarnawa	GR	1
11	Szymon Zdibel	Marianna Czerpak	1830	Otrocz	GR	–
12	Walenty Wlizło	Marianna Giergiel	1832	Otrocz	GR	–
13	Jakub Żak	Magdalena Kuryło	1834	Tarnawa	GR	1
14	Antoni Baran	Apolonia Kuźma	1836	Tarnawa	GR	4
15	Jacenty Małek	Ewa Czerpak	1837	Tarnawa	GR	5
16	Paweł Jarosz	Zofia Fedorczyk z Chlebusiów	1837	Tarnawa	GR	6
17	Paweł Rubaj	Ewa Juś	1839	Tarnawa	GR	2
18	Walenty Wlizło	Pelagia Baran	1840	Tarnawa	GR	4
19	Paweł Mazurek	Agnieszka Niedbała z Chmielewskich	1840	Tarnawa	GR	5
20	Wojciech Baran	Marianna Kuźma	1843	Tarnawa	GR	3
21	Łukasz Goszczyński	Wiktoria Mróz z Gąbków	1845	Tarnawa	GR	2
22	Józef Pyter	Marianna Juś	1845	Tarnawa	GR	4

Uwaga: pola cieniowane oznaczają osoby pochodzące z Tokar.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ADZ RzGor, APL GrTar, APZ RzTur.

Mimo że unicy z Tokar utrzymywali bliskie relacje z ludnością rzymskokatolicką, dochowywali wierności wschodnim tradycjom obrzędowym. Żaden z greckokatolickich mężczyzn mieszkających we wsi w pierwszej połowie XIX wieku nie zmienił rytu na łaciński (przyjęło go tylko dwóch unitów, którzy wyemigrowali z Tokar do sąsiednich miejscowości)²⁵. Zdecydowana większość grekokatoliczek

²⁵ Jan Moczybroda (około 1806–1857), syn Gabriela i Anny z Garbaczów, żonaty kolejno z dwiema łacinniczkami – Katarzyną Gil i Marianną Łukasik; zmarł w Olszance. Zob. akt jego zgonu: APZ, RzTur, seria 2.4, sygn. 80, s. 157, akt 25. Aleksander Mróz (około 1808–1854), syn Stefana i Eudokii z Lewczaków, także żonaty z dwiema łacinniczkami – Elżbietą Kolano i Katarzyną Stadnicką; zmarł w Tarnawie. Zob. akt jego zgonu: APZ, RzTur, seria 2.4, sygn. 77, s. 150, akt 157 (w unikacie akt 156).

także zachowywała swój obrządek (przy czym te, które były żonami łacinników, często godziły się na łatinizację potomstwa)²⁶. Tylko dwie unitki – jedna rodem z Tokar²⁷, druga przybyła do tej wsi z Tarnawy²⁸ – zmieniły ryt na rzymski. Z kolei dwie łacinniczki, które przyjęły obrządek grecki po pierwszym ślubie, wróciły do rytu rzymskiego w czasie drugiego małżeństwa²⁹.

Greycyzacja osób wyznania rzymskokatolickiego była zjawiskiem równie rzadkim jak łatinizacja, ale kompensowała straty ponoszone przez społeczność unicką w Tokarach. Obrządek grecki przyjęło kilka łacinniczek z innych wsi, wydanych za mąż za miejscowych unitów³⁰. Również jeden mężczyzna przybyły do Tokar z innej miejscowości zmienił ryt z rzymskiego na grecki³¹.

KRYZYS I KONIEC SPOŁECZNOŚCI UNICKIEJ W TOKARACH (1845–1875)

W 1839 roku parafię unicką w Tarnawie przekształcono w filię parochii w Otroczcu³². Nabożeństwa w cerkwi tarnawskiej odbywały się do 1845 roku, po

²⁶ Na przykład Katarzyna Goszczyńska z Mrozów (około 1807–1866/73), córka Pawła i Marianny z Frączków, żona Mikołaja Goszczyńskiego (jej wszystkie dzieci zostały ochrzczone w obrządku łacińskim), lub Marianna Zdybel z Czerpaków (około 1807–1871/74), córka Pawła i Katarzyny z Czyżów, żona Szymona Zdybla (jej wszystkie dzieci także zostały ochrzczone w rycie łacińskim). Zob. APL, Chełmsko-Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny [dalej: ChWDKPr], По вопросу о вѣроисповѣдной принадлежности жителя дер. Токары, Красноставскаго уѣзда, Люблинской губернии, Луки Здыбель, sygn. 1879 (akta śledztwa konsystorskiego z lat 1886–1905 dotyczącego jednego z synów Marianny Zdybel z Czerpaków).

²⁷ Katarzyna Łaszek z Mrozów (około 1799–1848), córka Stefana i Eudokii z Lewczaków, żona Macieja Łaszka. Zob. akt jej zgonu: APZ, RzTur, seria 2.4, sygn. 71, s. 140, akt 29. Zob. także: APL, ChWDKPr, О вѣроисповѣдной принадлежности жительниц дер. Токары, Красноставскаго уѣзда, Люблинской губернии, Розаліи Квѣтніювской, Маріанны по мужу Оржель и Анны по мужу Станицкой, sygn. 4157 (akta śledztwa z 1898 roku dotyczącego wnuczek Katarzyny Łaszek z Mrozów).

²⁸ Ewa Styk z Kuźmów (około 1800–1866), córka Piotra i Zofii z Matysiaków, żona Pawła Styka. Zob. akt jej zgonu: APZ, RzTur, seria 2.4, sygn. 89, s. 366, akt 161.

²⁹ Zofia z Chlebusiów 1° voto Fedorczyk, 2° voto Jarosz (1809–1865), córka Grzegorza i Heleny z Zyśków. Zob. akt jej zgonu: APZ, RzTur, seria 2.4, sygn. 88, s. 317–318, akt 52. Agnieszka z Chmielewskich 1° voto Niedbała, 2° voto Mazurek (1815–1886), córka Macieja i Marianny z Bamborów. Zob. akt jej zgonu: APZ, RzTur, sygn. 13, s. 182, akt 33.

³⁰ Na przykład Agata Niedbała z Sulowskich (1808 – po 1859), urodzona w Zdziłowicach, córka Wawrzyńca i Zofii ze Skrzypków, żona Tomasza Niedbały, lub Cecylia Niedbała z Pierzyniaków (1799–1841), rodem z Chrzanowa, córka Kazimierza i Jadwigi z Łupinów, żona Macieja Niedbały. Zob. akt zgonu tej ostatniej: APL, GrTar, sygn. 45, s. 17, akt 8.

³¹ Walenty Wlizło (1804–1857), urodzony w Maliniu, syn Marcina i Katarzyny ze Słomków, trzykrotnie żonaty z grekokatoliczkami z Tokar i Otroczca (zob. tabela 3). Jego wszystkie dzieci zostały ochrzczone w obrządku wschodnim. Data śmierci ustalona na podstawie: APL, AOZ, Kontrola kassy [klucza turobińskiego] 1857/58, sygn. 1976, k. 35v. Zob. także przypisy 42 i 44.

³² APL, ChKGr, [Wykazy statystyczne i odnośna korespondencja], sygn. 151, k. 81v–82, 84v–85 (wykaz z 1838 roku, w którym przedstawiono Tarnawę jako parafię niezależną o Otroczca),

czym świątynię tę zamknięto. W tym samym roku zaprzestano prowadzenia oddzielnych akt stanu cywilnego dla Tarnawy i Tokar.

Brak ksiąg metrykalnych z Otroczka utrudnia badanie dalszych losów społeczności greckokatolickiej w Tokarach. Lukę źródłową wypełniają w pewnym stopniu dokumenty z Archiwum Ordynacji Zamojskiej. Przydatne są zwłaszcza dwa egzemplarze tabeli prestacyjnej Tokar z 1846 roku, zawierające wiele późniejszych uzupełnień³³, oraz obszerne, czterotomowe akta wsi z lat 1835–1862 (najwięcej dokumentów w tym zbiorze dotyczy okresu po 1850 roku)³⁴.

Źródła te informują o poważnym kryzysie ekonomiczno-demograficznym, który dotknął społeczność unicką Tokar na przełomie lat 40. i 50. XIX wieku. Głównymi przyczynami tego kryzysu były klęski naturalne (nieurodzaj lat 1845–1847 i kolejne fale epidemii cholery w latach 1847–1856) oraz decyzje zarządu Ordynacji Zamojskiej dotyczące obowiązkowego okupu pańszczyzny (od 1848 roku)³⁵.

Konsekwencją pogorszenia warunków uprawy roli i zwiększenia ciężarów fiskalnych przez administrację ordynacką było zubożenie wielu tokarskich grekokatolików. Niektórzy z nich wpadli w pułapkę zadłużenia, z której wydobyli się dopiero za cenę rezygnacji z użytkowanego gruntu. Akta Tokar z lat 1855–1862 wzmiankują co najmniej trzech unitów, którzy stracili ziemię za długi. Byli to: Józef Czyż³⁶, Michał Taras³⁷ i Szymon Wrona³⁸. Wiadomo także o dwóch zuboża-

165v–166, 167v–168 (wykaz z 1839 roku, w którym zaznaczono Tarnawę jako jednostkę podporządkowaną Otroczowi). Zob. także: P. Rachwał, *op. cit.*, s. 34–35; T. Osiński, „*Propaganda luchowska*”. *Kulisy konwersji na prawosławie unitów wsi Luchów, Babice, Potok Górny w latach czterdziestych XIX wieku*, „*Res Historica*” 2008, t. 26, s. 68, 74. Osiński przytacza dokumenty z AOZ potwierdzające, że Zamoyscy połączyli Tarnawę z Otroczem ze względów ekonomicznych (oszczędnościowych). Ordynacja dokonała fuzji już w 1838 roku, ale aż do końca następnego roku czekała na zatwierdzenie rządowe. Akta stanu cywilnego z Tarnawy potwierdzają tę chronologię. Aż do końca 1839 roku ksiądz Mikołaj Radawski, proboszcz z Branwi, podpisywał je jako „administrator parafii tarnawskiej” lub „administrator tarnawski”. Dopiero w księdze urodzeń, małżeństw i zgonów z 1840 roku ksiądz Andrzej Żukowski, proboszcz otrocki, zaczął tytułować się „plebanem parafii Otrocz i Tarnawy”.

³³ APL, AOZ, Tabella wykazująca uposażenie, obowiązki i powinności rolników (...) osiadłych we wsi Wólce Czernieckiej i Tokarach, sygn. 2854 i 2878.

³⁴ APL, AOZ, Akta wsi Tokary [vol. I], sygn. 9003; Akta dotyczące się wsi Tokar [vol. II], sygn. 9004; Akta Administracji Jeneralnej Dóbr Ordynacji Zamojskiej dotyczące się regulacji wsi Tokar [vol. III], sygn. 9005; Akta wsi Tokar założone w roku 1856/7 [vol. IV], sygn. 9006.

³⁵ R. Bender, *Reforma czynszowa w Ordynacji Zamojskiej 1833–1864*, Lublin 1995, s. 51, 101, 140–169; I. Kostrowicka, *Produkcja roślinna w Królestwie Polskim (1816–1864). Próba analizy ekonomicznej*, Warszawa 1961, s. 28 i n.; R. Tokarczyk, *Dzieje...*, s. 133–137.

³⁶ APL, AOZ, sygn. 9003, s. 66–67, 71; sygn. 9004, s. 145–147; sygn. 9005, s. 77, 81–83; sygn. 9006, s. 1–6, 13–19. Długi Czyża spłacił i przejął jego grunt łacinnik Wojciech Stadnicki.

³⁷ APL, AOZ, sygn. 9004, s. 134–135; sygn. 9005, s. 35–36, 53–58. Następcą Tarasa był unita Józef Mróz.

³⁸ APL, AOZ, sygn. 9005, s. 77, 81–83; sygn. 9006, s. 119. Wrona przekazał zadłużone gospodarstwo zięciowi Wojciechowi Zdyblowi. Zob. pierwsze objaśnienie pod tabelą 4.

łych grekokatolikach, którzy porzucili swoje gospodarstwa i uciekli ze wsi – Jacku Czyżu (zwanym mylnie Józefem)³⁹ i Janie Typińskim⁴⁰. Źródła mówią również o dwóch innych, zadłużonych i przedwcześnie zmarłych unitach – Eliaszu Fedorczyku⁴¹ i Walentym Wliźle⁴².

Administracja klucza turobińskiego próbowała zahamować spadek liczby grekokatolików w Tokarach. Zachęcała chłopów z Otracza, by przenosili się do sąsiedniej wsi i przejmowali ziemię po zubożałych lub zmarłych rolnikach. W ten sposób pojawili się w Tokarach dwaj nowi gospodarze: Andrzej Kuryło (w 1853 roku przejął grunt po łacinniku Marcynie Fiedorku)⁴³ i Andrzej Tłuczkiwicz (w 1858 roku zajął pustkę po wspomnianym Walentym Wliźle)⁴⁴. W 1859 roku jeszcze jeden otrocki unita – Aleksander Niedbała – osiadł w Tokarach, ożeniwszy się z wdową po jednym z łacinników⁴⁵.

Imigracja kilku osób z Otracza nie mogła poprawić negatywnego bilansu demograficznego poprzedniej dekady. W latach 1847–1856 na skutek klęsk naturalnych i powszechnej pauperyzacji liczba ludności grekokatolickiej w Tokarach nieznacznie spadła⁴⁶. Niektóre rodziny zupełnie wymarły (Jusiowie, Komendowie), inne zostały zdziesiątkowane (Czyżowie), jeszcze inne, dotknięte przez kryzys, wyemigrowały do okolicznych wsi (Martynowie, Tarasowie, Typińscy). Pozostałe domy unickie (Baranowie, Czerpakowie, Mrozowie, Niedbałowie, Szubowie, Wronowie) także poniosły pewne straty, ale dzięki dużej liczebności nie

³⁹ APL, AOZ, sygn. 9003, s. 75–76, 79; sygn. 9006, s. 30–34, 59–61, 121–130, 139–145. Opuuszczoną przez Czyża ziemię wydzierżawili łacinnik Kacper Gąbka i unita Tomasz Niedbała.

⁴⁰ APL, AOZ, sygn. 9003, s. 69–70, 73–74, 78; sygn. 9006, s. 23–29, 36, 55–56. Gospodarstwo Typińskiego przejął grekokatolik Łukasz Fedorczyk.

⁴¹ APL, AOZ, sygn. 9003, s. 87–88; sygn. 9006, s. 62–63, 76–77. Sukcesorem Fedorczyka był jego szwagier – unita Jan Czyż.

⁴² APL, AOZ, sygn. 9003, s. 80–81, 92–93; sygn. 9004, s. 1–33, 40–45 i n.; sygn. 9006, s. 41–43, 97–98, 103–106. Następcą Wliźły był Andrzej Tłuczkiwicz – grekokatolik z Otracza. Zob. także przypis 44.

⁴³ APL, AOZ, sygn. 9003, s. 25, 29–31; sygn. 9004, s. 103–105, 108; sygn. 9005, s. 11–14.

⁴⁴ Zob. przypis 42. Pelagia Wliźło z Baranów, wdowa po Walentym, oraz jej małoletni synowie (Paweł i Józef) prawdopodobnie zachowali jakąś małą parcelę, na której osiedli jako chałupnicy.

⁴⁵ ADZ, RzGor, Księga urodzeń, małżeństw i zgonów 1859, akt 49 (akt małżeństwa Aleksandra Niedbały z Katarzyną Flis z Fiedor[k]ów, wdową po Wojciechu Flisie). Regest dostępny w bazie: <https://registry.lubgens.eu>. Adnotacja w jednym z egzemplarzy tabeli prestacyjnej potwierdza, że przejściowo (prawdopodobnie w latach 1855–1862) mieszkał w Tokarach jeszcze jeden otroczanin – Antoni Zubko. Zob. APL, AOZ, sygn. 2878, s. 2.

⁴⁶ Brak akt stanu cywilnego z Otracza nie pozwala określić dokładnych strat demograficznych społeczności unickiej w Tokarach. Są jednak dostępne dane z parafii w Turobinie dotyczące ludności rzymskokatolickiej, więc można posłużyć się wnioskowaniem *per analogiam*. W latach 1847–1856 w Tokarach urodziło się 93 i zmarło 96 łacinników, co oznacza ujemny przyrost naturalny. Zob. APZ, RzTur, seria 2.4, sygn. 70–79. Wydaje się, że podobna była (z zachowaniem wszelkich proporcji) strata poniesiona przez ludność grekokatolicką.

musiały obawiać się wyginięcia (Mrozowie i Niedbałowie tworzyli już w tym czasie szeroko rozgałęzione rody)⁴⁷.

Dwa egzemplarze tabeli likwidacyjnej Tokar (projekt⁴⁸ i wersja ostateczna⁴⁹), sporządzone po wydaniu ukazu carskiego z 2 marca 1864 roku, pozwalają zorientować się w sytuacji miejscowych unitów w okresie uwłaszczenia. Z tabeli wynika, że wśród 55 obdarowanych ziemią tokarzan było tylko 18 grekokatolików. Do społeczności unitów można zaliczyć jeszcze dwóch łacinników, którzy w tym okresie (lub niedużo później) zmienili obrządek na grecki⁵⁰. Tak czy inaczej, liczba włościan grekokatolickich nie przekraczała 40% ogólnej liczby gospodarzy.

Interesujące są także dane dotyczące powierzchni gospodarstw (osad) w Tokarach. Okazuje się, że gospodarstwa unitów były nieco większe niż łacinników. Właścicielami największych osad byli: Hawryło (Gabriel) Mróz, Wojciech Zdybel i Aleksander Niedbała (zob. tabela 4).

Tabela 4. Grekokatolicy z Tokar uwłaszczeni w latach 1864–1866

Lp.	Imię i nazwisko gospodarza; po którym przejął osadę	Osada		
		numer	powierzchnia	
			morgi	pręty
1	Wojciech Zdybel*; po Szymonie Wronie [teściu]	1	19	219
2	Michał Mróz; po ojcu Iwanie	2	6	20
3	Iwan Mróz; po Iwanie Tarasie	3	10	198
4	Andrzej Tłuczkiewicz; po Walentym Wliźle	4	10	210
5	Aleksander Niedbała; po Wasylu Niedbale [właściwie po Wojciechu Flisie]	5	17	63
6	Andrzej Kuryło; po Wasylu Komendzie [właściwie po Marcynie Fiedorku]	7	10	125
7	Iwan Czyż; po Ilku Fedorczyku [szwagrze]	8	11	20
8	Kasjan Niedbała; [po ojcu Macieju]	9	11	18
9	Tomasz Makosz**;	10	11	0
10	Józef Mróz; po Michale Tarasie	11	11	6

⁴⁷ Dwie linie rodu Mrozów zostały zapoczątkowane przez braci Fiodora (Teodora) i Stefana (zob. tabela 1). W latach 60. XIX wieku siedmiu ich potomków (czterech wnuków i jeden prawnuk Teodora oraz dwóch wnuków Stefana) było samodzielnymi gospodarzami w Tokarach (zob. tabela 4). Tarnawska gałąź rodu wywodziła się od Aleksandra Mroza, jednego z synów Stefana (zob. przypis 25). Genealogia Niedbałów jest znacznie mniej czytelna.

⁴⁸ APL, AOZ, Tabella likwidacyjna wsi Tokary [Projekt], sygn. 3059.

⁴⁹ APL, Zbiór tabel likwidacyjnych lubelskiej i siedleckiej guberni [dalej: ZTLLSG], Ликвидационная табель селения Токары, sygn. 1532.

⁵⁰ Zob. objaśnienia pod tabelą 4.

11	Daniel Baran; [po teściu Dymitrze Giergielu]	12	6	99
12	Andrzej Niedbała; po Pawle Mazurku [ojczymie]	13	6	108
13	Hawryło Mróz; po Janie Jurkiewiczu [ojczymie]	15	22	133
14	Iwan Mróz; po Łukaszu Goszczyńskim [ojczymie]	17	16	15
15	Wasył Mróz; [po ojcu Pawle]	18	11	18
16	Tomasz Niedbała; [po ojcu Aleksandrze]	19	7	19
	Tomasz Niedbała; po Józefie [właściwie Jacku] Czyżu	20	2	202
17	Łukasz Fiedorczyk; po Ilku Typińskim [właściwie po jego synu Janie Typińskim]	53	9	2
18	Iwan Mróz; po Antonim Baranie	26	9	50
19	Mateusz Czerpak; [po ojcu Pawle]	46	8	139
20	Antoni Czerpak; [po ojcu Janie]	47	6	263

Uwaga: w nawiasach kwadratowych umieszczono informacje zaczerpnięte ze źródeł wymienionych w przypisach 11, 33–34. Uwłaszczonych gospodarzy przedstawiono w porządku opisanym w adnotacjach do planu Tokar z 1840 roku (zob. przypis 11).

* Wojciech Zdybel (1836 – po 1886), syn Szymona i Marianny z Czerpaków, mąż Pelagii z Wronów. Ochrzczony w obrządku łacińskim. Po ślubie zmienił ryt na grecki, a po likwidacji Kościoła unickiego przyjął prawosławie. Wziął udział w wyborach starostów parafii prawosławnej w Turobinie w lutym 1886 roku. Zob. APL, ChKGr, Дѣло Холмскаго Духовнаго Правленія о возстановленіи самостоятельнаго прихода въ селѣ Туробинѣ, sygn. 544, k. 46v. Zob. także przypis 38.

** Właściwie Tomasz Makusz (1836–1907), urodzony w Tarnawie, syn Macieja i Katarzyny ze Zdyblów, mąż nieznaney z nazwiska Anastazji. Ochrzczony w obrządku łacińskim. Wychowany przez ojczyma Michała Niedbałę, unitę, po którym przejął gospodarstwo. Zob. APL, AOZ, sygn. 9003, s. 85–86; sygn. 9006, s. 65–71, 75. W 1875 roku przeszedł na prawosławie. Wymieniony w spisie parafian otrockich z 1900 roku. Zob. Parafia Rzymskokatolicka w Otroczu [dalej: RzOtr], Szczątki archiwum Parafii Prawosławnej w Otroczu [dalej: PrOtr], Исповѣдная Вѣдомость Отрочскаго Православнаго прихода за 1900 годъ, k. 23. Pochowany na cmentarzu prawosławnym w Otroczu (zachował się jego nagrobek).

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł wymienionych w przypisach 48–49.

Kryzys nie ominął sfery religii. W latach 50. XIX wieku coraz więcej grekokatolików w Tokarach przechodziło na obrządek łaciński⁵¹. Co istotne, latynizacja dotyczyła już nie tylko kobiet⁵², lecz także mężczyzn.

Pierwszym tokarskim unitą, który zmienił ryt z greckiego na rzymski, był Jan Czerpak (1816–1863). Zrobił to prawdopodobnie pod wpływem swojej żony – łacinniczki Małgorzaty Stadnickiej. Od 1853 roku chrzcił swoje dzieci wyłącznie

⁵¹ W. Kołbuk, *Przechodzenie unitów na obrządek łaciński w diecezji chełmskiej w XIX wieku*, [w:] *Dzieło chrystianizacji Rusi Kijowskiej i jego konsekwencje w kulturze Europy*, red. R. Łużny, Lublin 1988, s. 209–220.

⁵² Jako przykład latynizacji kobiet może służyć sprawa Marianny Styk z Kutrów (1831–1914), córki Mateusza i Ewy z Kuryłów, żony Adama Styka, oraz jej córek. Zob. APL, ChWdKPr, О вѣроисповѣдной принадлежности жительницы дер. Токары, Красноставскаго уѣзда, Люблинскои губерніи, Марианны Стыкъ ур. Кутерь и еѣ дочерей Анны, Софіи, Людвики, Анастасии и Агаты, sygn. 4059 (akta śledztwa z lat 1897–1898).

w obrządku łacińskim. Po śmierci został pochowany na cmentarzu rzymskokatolickim w Turobinie⁵³.

Kolejnymi zlatynizowanymi unitami byli: Mateusz Czerpak (1830 – przed 1890), młodszy brat Jana, żonaty z łacinniczką Marianną Lenart⁵⁴, oraz Łukasz Fedorczyk (1833 – przed 1893), żonaty kolejno z dwiema rzymskimi katoliczkami – Marianną Chudziak i Marianną Bolibrzuch⁵⁵.

W pierwszej połowie lat 60. obrządek łaciński przyjęli dwaj synowie Jana Czerpaka: Antoni (1842–1922), żonaty z Teklą Styk, oraz Józef (1845–1926), żonaty z Elżbietą Łagód. Kilka lat później rosyjskie władze duchowne i świeckie wszczęły przeciwko nim śledztwo oraz oskarżyły o bezprawną i samowolną zmianę wyznania⁵⁶.

W tym czasie trwała już likwidacja unii brzeskiej w Królestwie Polskim, zapoczątkowana przez władze rosyjskie w 1864 roku⁵⁷. Niestety, źródła do historii

⁵³ Zob. akt jego zgonu: APZ, RzTur, seria 2.4, sygn. 86, s. 187, akt 204. Można przypuszczać, że Jan Czerpak i inni unicy z Tokar, którzy zmienili obrządek na łaciński (zob. przypisy 54–56), kierowali się nie tylko względami rodzinnymi, lecz także obawą o los miejscowej wspólnoty greckokatolickiej. Po likwidacji Kościoła unickiego w Cesarstwie Rosyjskim w 1839 roku wielu grekokatolików lękało się, że to samo nastąpi w Królestwie Polskim. Zob. W. Kołbuk, *op. cit.*, s. 211–212.

⁵⁴ Bezpośrednie dowody latynizacji Mateusza Czerpaka są skąpe (chrzest jednego z synów w rycie rzymskim, udział w charakterze chrzestnego w kilku innych chrztach łacińskich). Pośrednim, lecz bardzo ważnym dowodem jest postawa jego syna Józefa Czerpaka (około 1860–1939). Na przełomie XIX i XX wieku był on jednym z najodważniejszych „opornych” w Tokarach. Zob. RzOtr, PrOtr, Исповѣдная Вѣдомость..., k. 24. W maju 1894 roku w kościele rzymskokatolickim w Kurzynie (Galicja) wziął tzw. ślub krakowski z „oporną” tokarzanką Ludwiką Styk (1867–1944), córką Adama i Marianny z Kutrów. Akt małżeństwa jest dostępny na stronie: https://fotolubgens.lubgens.eu/Kurzyna/Kurzyna/1894-1897/img_0209.jpg (dostęp: 2.12.2024).

⁵⁵ Wszystkie dzieci z obu małżeństw Łukasza Fedorczyka zostały ochrzczone w obrządku łacińskim. Zob. APZ, RzTur, seria 2.4, sygn. 80 i n.

⁵⁶ APL, ChKGr, Дѣло Отрочскаго прихода Бѣлгорайскаго благочинія, sygn. 419, k. 26, 60; APL, Kancelaria Gubernatora Lubelskiego, О семействѣ жителя дер. Токары Красноставскаго уѣзда греко-униата Йосифа Мазурекъ незаконно перешедшемъ въ католицизмъ, Антона и Осипа братьевъ Чернаковъ, sygn. 1839. Część dokumentów z drugiej jednostki dotyczy Józefa Mazurka (1845 – po 1868), syna Pawła i Agnieszki z Chmielewskich. On i jego starszy brat Maciej (1842 – po 1892) zostali oskarżeni przez konsystorz grekokatolicki, a później prawosławny, o nielegalną konwersję. Zob. APL, ChWDKPr, По вопросу о вѣроисповѣдной принадлежности жителя дер. Токары, Красноставскаго уѣзда, Люблинской губерніи, Матвѣя Мазурка и его семейства, sygn. 1901 (akta dochodzenia z 1886 roku). W kontekście latynizacji warto wspomnieć także o Michale Łukaszu Tarasie (1819 – po 1870), synu Timofieja (Tymoteusza) i Anny z Niedbałów. Urodził się w Tokarach (imię chrzcielne Michał) i tamże ożenił (imię ślubne Łukasz) z łacinniczką Marianną Mazurek (zob. tabela 2). Wkrótce po ślubie został wcielony do armii rosyjskiej. Po powrocie z wojska osiadł w Grudkach i prowadził tam szynk. Większość swoich dzieci wychował w wierze rzymskokatolickiej. Zob. APL, ChWDKPr, О вѣроисповѣдной принадлежности жителя дер. Токары, Красноставскаго уѣзда, Люблинской губерніи, Ядвиги и Анны Тарасъ, sygn. 3736 (akta śledztwa z 1895 roku dotyczącego córek Michała Łukasza Tarasa).

⁵⁷ J. Lewandowski, *Likwidacja obrządku grekokatolickiego w Królestwie Polskim w latach 1864–1875*, „Annales UMCS. Sectio F” 1966, t. 21, s. 213–242.

Tokar słabo oświetlają tę epokę i problem. Trudno ustalić, co działo się we wsi w ostatnich latach funkcjonowania unii z Kościołem łacińskim. W oparciu o zachowane źródła można tylko sformułować kilka ogólnych twierdzeń i wskazać główne dowody:

1. W latach 1864–1870 grekokatolicy z Tokar utrzymywali jeszcze bliskie relacje z łacinnikami i nie byli za to represjonowani. Dowód – powszechne występowanie unitów w aktach stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Turobinie⁵⁸.
2. W 1871 roku władze wprowadziły restrykcje, które zmusiły tokarskich grekokatolików do ograniczenia kontaktów z ludnością łacińską. Dowód – drastyczny spadek liczby unitów wzmiankowanych w aktach cywilnych parafii turobińskiej⁵⁹.
3. Budowa nowej, murowanej cerkwi w Otroczu w latach 1872–1873 pochłaniała uwagę tokarskich grekokatolików i odciągała ich od kwestii likwidacji unii. Dowód – korespondencja parochii otrockiej z Chełmskim Konsystorzem Grekokatolickim nie zawiera żadnej wzmianki o negatywnych nastrojach czy uczuciach parafian⁶⁰.
4. W 1875 roku większość tokarskich unitów bez sprzeciwu przyjęła prawosławie. Protestowały tylko osoby zlatynizowane, czujące się bardziej rzymskimi katolikami niż grekokatolikami. Dowód – źródła informują o oporze jedynie ze strony kilku zlatynizowanych unitów⁶¹.

PODSUMOWANIE

Likwidacja Kościoła grekokatolickiego w Królestwie Polskim była zarazem końcem społeczności unickiej w Tokarach. Wspólnota ta nigdy się nie odrodziła. Byli unicy oczywiście dalej mieszkali we wsi, a rosyjskie władze duchowne i świeckie traktowały ich jako liczną, jednorodną grupę prawosławnych⁶². W istocie grupa ta była coraz bardziej podzielona. Część byłych unitów zaakceptowała połączenie z ortodoksją i zrezygnowała z przywrócenia obrządku grekokatolickiego. W 1905 roku, po ogłoszeniu carskiego ukazu tolerancyjnego, grupa ta postanowiła zostać przy prawosławiu. Reszta byłych unitów, skupiona wokół

⁵⁸ APZ, RzTur, seria 2.4, sygn. 87–93.

⁵⁹ APZ, RzTur, sygn. 1.

⁶⁰ APL, ChKGr, sygn. 419, k. 25–41.

⁶¹ Zob. przypis 56.

⁶² W 1869 roku w Tokarach było 133 grekokatolików. Zob. APL, ChKGr, sygn. 419, k. 2. W latach 1876 i 1878 we wsi mieszkano odpowiednio 163 i 187 prawosławnych. Zob. APL, Chełmski Konsystorz Prawosławny, Клировые Вѣдомости Бѣлгорайскаго благочинія и Холмскаго Капедральнаго собора 1876, sygn. 114, s. 93; Клировые Вѣдомости Бѣлгорайскаго бл. Округа 1878, sygn. 118, s. 98. W 1900 roku w Tokarach było 218 prawosławnych. Zob. RzOtr, PrOtr, Исповѣдная Вѣдомость..., k. 21v–25v.

coraz liczniejszego grona zlatynizowanych „opornych”⁶³, zbliżyła się do Kościoła rzymskokatolickiego i w końcu zasilła go w trzech wielkich falach konwersji (1905–1906, 1919–1922, 1945–1946).

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie, Parafia Rzymskokatolicka w Turobinie:

- Liber baptisatorum 1752–1785, sygn. 3, <https://www.familysearch.org/search/catalog/33043, mf. 996787> (dostęp: 1.09.2024);
- Liber baptisatorum 1785–1797, sygn. 4, <https://www.familysearch.org/search/catalog/33043, mf. 996787> (dostęp: 1.09.2024);
- [Liber natorum, copulatorum et mortuorum 1797–1809] Wieś Tokary, sygn. 14, <https://www.familysearch.org/search/catalog/642857, mf. 996789> (dostęp: 1.09.2024).

Archiwum Diecezjalne w Zamościu, Parafia Rzymskokatolicka w Goraju:

- Liber baptisatorum 1772–1795, sygn. V 8, <https://www.familysearch.org/search/catalog/788961, mf. 1983093> (dostęp: 1.09.2024);
- Liber copulatorum 1798–1827, sygn. V 27, <https://www.familysearch.org/search/catalog/788961, mf. 1983098> (dostęp: 1.09.2024).

Archiwum Państwowe w Lublinie:

1. Akta Stanu Cywilnego Parafii Greckokatolickiej w Tarnawie, zesp. 2150, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/4837> (dostęp: 1.09.2024).
2. Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca, zesp. 71:
 - Akt wyprowadzenia intraty z dóbr Turobina z roku 1821, sygn. 3625, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2322697> (dostęp: 1.09.2024);
 - Akta Administracji Jeneralnej Dóbr Ordynacji Zamojskiej dotyczące się regulacji wsi Tokar [vol. III], sygn. 9005, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2401433> (dostęp: 1.09.2024);
 - Akta dotyczące się wsi Tokar [vol. II], sygn. 9004, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2401432> (dostęp: 1.09.2024);
 - Akta wsi Tokar założone w roku 1856/7 [vol. IV], sygn. 9006, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2401443> (dostęp: 1.09.2024);
 - Akta wsi Tokary [vol. I], sygn. 9003, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2401430> (dostęp: 1.09.2024);
 - Inwentarz klucza batorskiego z powinnościami poddanych, spisany i zweryfikowany w 1773 roku, sygn. 195, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2303883> (dostęp: 1.09.2024);
 - Inwentarz klucza batorskiego z roku 1779, sygn. 196, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2303884> (dostęp: 1.09.2024);
 - Inwentarz wsi Guzówki z przyległościami 1799 roku spisany, sygn. 261, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2304034> (dostęp: 1.09.2024);
 - Inwentarz wsi Maydanu Tokary roku 1801 spisany, sygn. 2566, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2316180> (dostęp: 1.09.2024);
 - Inwentarz wsi Stawiec z przyległościami 1799 roku spisany, sygn. 518, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/2304611> (dostęp: 1.09.2024);
 - Kontrolla kassy [klucza turobińskiego] 1857/58, sygn. 1976, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2311966> (dostęp: 1.09.2024);

⁶³ W spisie parafian otrockich z 1900 roku 20 osób z Tokar określono mianem „opornych”. Zob. RZotr, PrOtr, Исповѣдная Вѣдомость..., k. 24–25v.

- Plan sytuacyjny gruntów wsi Tokar (...) w dniach miesiąca marca 1840 roku przerysowany, seria 7.4.2, sygn. 392, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/25056006> (dostęp: 1.09.2024);
 - Tabella likwidacyjna wsi Tokary [Projekt], sygn. 3059, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2319686> (dostęp: 1.09.2024);
 - Rewizya batarska roku 1789, sygn. 1340, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2308435> (dostęp: 1.09.2024);
 - Rewizya klucza batarskiego w roku 1796 spisana, sygn. 1341, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2308436> (dostęp: 1.09.2024);
 - Rewizya klucza batarskiego w roku 1784 uczyniona, sygn. 1337, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2308432> (dostęp: 1.09.2024);
 - Rewizya klucza batarskiego w roku 1785 uczyniona, sygn. 1338, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2308433> (dostęp: 1.09.2024);
 - Rewizya klucza batarskiego w roku 1786 uczyniona, sygn. 1339, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2308434> (dostęp: 1.09.2024);
 - Rewizya w kluczu batarskim w roku 1781 uczyniona, sygn. 1334, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2308429> (dostęp: 1.09.2024);
 - Rewizya pól w kluczu batarskim w roku 1782 uczyniona, sygn. 1335, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2308430> (dostęp: 1.09.2024);
 - Rewizya pól w kluczu batarskim w roku 1783 uczyniona, sygn. 1336, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2308431> (dostęp: 1.09.2024);
 - Tabella statystyczna części Ordynacji w kraju polskim leżącej, sygn. 1714;
 - Tabella wykazująca uposażenie, obowiązki i powinności rolników (...) osiadłych we wsi Wólce Czernięckiej i Tokarach, sygn. 2854, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2318672> (dostęp: 1.09.2024);
 - Tabella wykazująca uposażenie, obowiązki i powinności rolników (...) osiadłych we wsi Wólce Czernięckiej i Tokarach, sygn. 2878, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2318831> (dostęp: 1.09.2024);
 - Wiadomość do podatku czopowego wiejskiego [1]812 roku, sygn. 3723, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2323938> (dostęp: 1.09.2024),
3. Chełmski Konsystorz Greckokatolicki, zesp. 95:
- [Inwentarze i wizytacje pojedynczych cerkwi w różnych dekanatach i dekanatów], sygn. 137, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/1928752> (dostęp: 1.09.2024);
 - Wizyta jeneralna dekanatów krasnostawskiego i lubelskiego [także chełmskiego i dubienieckiego] w roku 1793 odprowadzona, sygn. 135, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/1928747> (dostęp: 1.09.2024);
 - [Wykazy statystyczne i odnośna korespondencja], sygn. 151, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/1928798> (dostęp: 1.09.2024);
 - Дѣло Отрочскаго прихода Бѣлгорайскаго благочинія, sygn. 419, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/1931365> (dostęp: 1.09.2024);
 - Дѣло Холмскаго Духовнаго Правленія о возстановленіи самостоятельнаго прихода въ селѣ Туробинѣ, sygn. 544, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/1932139> (dostęp: 1.09.2024).
4. Chełmski Konsystorz Prawosławny, zesp. 99:
- Клировые Вѣдомости Бѣлгорайскаго благочинія и Холмскаго Катедральнаго собора 1876, seria 4.4., sygn. 114, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/284903> (dostęp: 1.09.2024);
 - Клировые Вѣдомости Бѣлгорайскаго бл. Округа 1878, seria 4.4., sygn. 118, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/284898> (dostęp: 1.09.2024).
5. Chełmsko-Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny, zesp. 98:

- О вѣроисповѣдной принадлежности жительниц дер. Токары, Красноставскаго уѣзда, Люблинской губерніи, Ядвиги и Анны Тарась, sygn. 3736;
 - О вѣроисповѣдной принадлежности жительницы дер. Токары, Красноставскаго уѣзда, Люблинской губерніи, Марианны Стыкъ ур. Кутерь и её дочерей Анны, Софії, Людвиги, Анастасіи и Агаты, sygn. 4059;
 - О вѣроисповѣдной принадлежности жительниц дер. Токары, Красноставскаго уѣзда, Люблинской губерніи, Розаліи Квѣтніовской, Марианны по мужу Оржель и Анны по мужу Станицкой, sygn. 4157;
 - По вопросу о вѣроисповѣдной принадлежности жителя дер. Токары, Красноставскаго уѣзда, Люблинской губерніи, Луки Здыбель, sygn. 1879;
 - По вопросу о вѣроисповѣдной принадлежности жителя дер. Токары, Красноставскаго уѣзда, Люблинской губерніи, Матвѣя Мазурка и его семейства, sygn. 1901.
 - 6. Kancelaria Gubernatora Lubelskiego, zesp. 120, О семействѣ жителя дер. Токары Красноставскаго уѣзда греко-уніата Йосифа Мазурекъ незаконно перешедшемъ въ католицизмъ, Антона и Осипа братьевъ Чернаковъ, sygn. 1839.
 - 7. Zbiór tabel likwidacyjnych lubelskiej i siedleckiej guberni, zesp. 168, Ликвидационная табель селенія Токары, sygn. 1532, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/2766344> (dostęp: 1.09.2024).
- Archiwum Państwowe w Zamościu, Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Turonie, zesp. 641, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/83265> (dostęp: 1.09.2024).
- Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Ordynacji Zamojskiej, Opisanie statystyczno-historyczne Dóbr Ordynacji Zamojskiej przez Mikołaja Stworzyńskiego archiwistę 1834 roku, sygn. rps BOZ 1815, <https://polona.pl/item-view/757ea27e-4ad7-458b-b0c6-004b1d9f0fc9?page=0> (dostęp: 1.09.2024).
- Parafia Rzymskokatolicka w Otroczcu, Szczątki archiwum Parafii Prawosławnej w Otroczcu, Исповѣдная Вѣдомость Отрочскаго Православнаго прихода за 1900 годъ, fragment (k. 6–36) [bardzo dziękuję Panu Zenonowi Łukaszowi Baranowskiemu, regionaliście z Janowa Lubelskiego, za udostępnienie fotokopii tego cennego źródła].

Źródła drukowane

Tabella miast, wsi, osad Królestwa Polskiego, z wyrażeniem ich położenia i ludności, alfabetycznie ułożona w biurze Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, t. II: M–Z, Warszawa 1827.

Literatura

- Baranowski Z., *Rys historyczny miejscowości powiatu janowskiego*, Lublin–Stalowa Wola 2001.
- Baranowski Z., *Zarys dziejów Chrzanowa*, „Janowskie Korzenie. Pismo Regionalne Ziemi Janowskiej” 2004, nr 2.
- Baranowski Z., *Zarys dziejów parafii w Otroczcu*, „Janowskie Korzenie. Pismo Regionalne Ziemi Janowskiej” 2004, nr 3.
- Bender R., *Reforma czynszowa w Ordynacji Zamojskiej 1833–1864*, Lublin 1995.
- Kołbuk W., *Przechodzenie unitów na obrządek łaciński w diecezji chełmskiej w XIX wieku*, [w:] *Dzieło chrystianizacji Rusi Kijowskiej i jego konsekwencje w kulturze Europy*, red. R. Łużny, Lublin 1988.
- Kostrowicka I., *Produkcja roślinna w Królestwie Polskim (1816–1864). Próba analizy ekonomicznej*, Warszawa 1961.
- Lewandowski J., *Likwidacja obrządku greckokatolickiego w Królestwie Polskim w latach 1864–1875*, „Annales UMCS. Sectio F” 1966, t. 21.
- Osiński T., „Propaganda luchowska”. *Kulisy konwersji na prawosławie unitów wsi Luchów, Babcie, Potok Górny w latach czterdziestych XIX wieku*, „Res Historica” 2008, t. 26.

Rachwał P., *Unicy na Lubelszczyźnie w XIX wieku. Studium źródłoznawczo-demograficzne*, Lublin 2017.

Tokarczyk R., *Dzieje roztoczańskiej wsi Grudki*, Lublin 1992.

Tokarczyk R., *Turobin. Dzieje miejscowości*, Lublin 2002.

ABSTRACT

The article presents the history of the Greek Catholic (Uniate) community living in the village of Tokary (located in the Turobin key of the Zamoyski family entail) in the years 1779–1875. The Uniates came from neighboring Otrocz and settled in Tokary together with the Roman Catholic population (coming from, i.a., Chrzanów). Both groups lived in harmony, which was expressed by numerous mixed marriages, concluded in Greek Catholic parishes in Otrocz and Tarnawa and Roman Catholic parishes in Turobin and Goraj. For a long time, the Uniates from Tokary maintained the Greek rite – only in the 1850s and 1860s some of them changed the rite to Latin. The liquidation of the Greek Catholic Church in the Kingdom of Poland (1875) meant the end of the Uniate community in Tokary. Local Greek Catholics were required to adopt Orthodoxy. However, many of them opposed this forced conversion and later converted to Roman Catholicism.

Keywords: Zamoyski family entail; Greek Catholic Church; Roman Catholic Church; Orthodoxy; parish; rite; Latinization